

הגלגל - ראשוניות וזמניות

הגלגל מוכר לנו בעיקר כמקום כניסת בני ישראל לארץ בימי יהושע. עם הכניסה לארץ שימש המקום כמקום המשכן במשך ארבע עשרה שנות כיבוש ונחלה, ולאחר מכן אינו משמש יותר כנקודה מרכזית בעלת משקל מדיני או דתי.

יחד עם זאת ישנם שני אירועים מרכזיים המתרחשים במקום בתקופה שלאחר העברת המשכן מהגלגל ושני האירועים קשורים לתקופת מלכותו של שאול¹. האירוע האחד הוא המלכת שאול: "ויאמר שמואל אל העם לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה. וילכו כל העם הגלגל וימלכו שם את שאול לפני ה' בגלגל ויזבחו שם זבחים שלמים לפני ה' וישמח שם שאול וכל אנשי ישראל עד מאד" (שמו"א, י"א, יד-טו). האירוע השני הוא התכנסות העם בגלגל לאחר מלחמת עמלק: העם נאסף אל הגלגל ולשם מובאים אגג מלך עמלק וכל השלל. על מקום ההתכנסות מסופר "ויגד לשמואל לאמר בא שאול הכרמלה והנה מציב לו יד ויסב ויעבר ויגד הגלגל" (שמו"א, ט"ו, יב). מתוך עיון בפרשיות אלו² עולה השאלה מדוע נבחר דווקא הגלגל כמקום האירוע. על שאלה זו ננסה להשיב כאן.

¹ ישנה אפשרות לומר שאירועי שאול הנדונים כאן לא אירעו בגלגל שליד הירדן - מקום הכניסה לארץ, אלא במקום אחר בעל שם זהה. ואמנם ישנם במקרא מספר מקומות הנקראים הגלגל (ראה: דברים, י"א, ל; יהושע, ט"ו, ז; י"ח, יז; מלכ"ב, ב', א; דברים, י"א, ל ועוד). הפניות לדיונים על מקומה של הגלגל במקורות השונים ראה באנציקלופדיה מקראית, ערך 'גלגל' (כרך ב, עמ' 487-490) ואצל א' ברטל, מלכות שאול, תל-אביב, תשמ"ב, עמ' 191 הערה 157. אנו נקטנו כאן בפשטות על פי הדעה כי הגלגל בסיפורי שאול היא הגלגל שבמקום הכניסה לארץ. כך דעת המפרשים הקדומים (מהר"י קרא, רד"ק, רלב"ג ואברבנאל בפירושיהם לשמו"א, י"א, יד, ולשמו"א, ט"ו, יב) וכן פירש י" קיל בפירוש דעת מקרא לפרשיות אלו. תודה לד"ר יואל אליצור שעבר על המאמר והעיר את הערותיו, ובפרט בנקודה זו.

² הגלגל משמש גם מקום התכנסות העם במלחמה עם הפלישתים (שמו"א, י"ג, ב-יב). אך בהקשר זה מקום ההתכנסות בגלגל הוא מובן: התרכזות פלישתים באזור ההר חייבה התארגנות צבאית של ישראל במקום מרוחק, למניעת הפרעה או הפתעה בעת ההתארגנות.

א. חידוש המלוכה בגלגל

קריאתו של שמואל לעם להתרכז בגלגל דווקא לצורך המלכת שאול אינה ברורה. בוודאי יכול היה שמואל לבחור בנקודה אחרת שתהיה מרכזית יותר מבחינה גאוגרפית ותתאים לנוחות המתאספים לטקס, ותהיה גם בעלת משמעות רבה יותר כמוקד לפעילות רבת חשיבות כהמלכת מלך. יכול היה לכנס את העם בנוב מקום המשכן, בקריית יערים מקום הארון, ברמה עירו של שמואל או בגבעה עירו של שאול.

המפרשים חשו בקושי זה ונדרשו לפתרון העניין.³ מהר"י קרא בוחר בדרך של הסבר גאוגרפי ואומר כי "לכך נתאספו בגלגל מפני שקרוב לראובן וגד, אבל נב היה קרוב לירושלים ורחוק מעבר הירדן". רד"ק, לעומתו, מנסה להסביר את ערכו של המקום ואת חשיבותו: "ואמר שמואל לחדש המלוכה בגלגל לכבוד הארון ואוהל מועד שהיו שם מתחילה כשבאו לארץ. לפיכך היו מכבדים את המקום אע"פ שעתה לא היה שם כי בנב היה". בדרכו של רד"ק הלכו גם רלב"ג ואברבנאל. אברבנאל מוסיף אפשרות נוספת ואומר: "יען עמד שם ארון האלהים ראשונה בהכנסתם לארץ, ואולי שהביאוהו עתה גם כן...". אפשר שהרגיש בקושי מסוים בהסבר הקושר את ההתכנסות בגלגל בצד ההיסטורי בלבד, ולכן הוסיף אפשרות של הבאת הארון לגלגל אף שהדבר אינו נזכר כלל בפסוקים (אולי הסתמך אברבנאל על הביטויים "לפני ה'", "וינגד ה'", הנזכרים בפרשה).

דומה כי דחוק יהיה להסתפק בהסברו הגאוגרפי של מהר"י קרא, שיש כאן שיקול ענייני של נוחות לשבטי עבר הירדן. נימוקיהם של הרד"ק וההולכים בשיטתו מסבירים אמנם מדוע נזקקו לגלגל, אך עדיין נשאלת השאלה מדוע אין אנו מוצאים את הגלגל כמקום מרכזי לא בימי השופטים ולא בימי המלוכה, והוא נזכר רק בשתי פרשיות אלו בימי שאול.

ב. ההתכנסות לאחר מלחמת עמלק

במלחמת עמלק מכה שאול את עמלק המצוי באיזור הדרומי של ארץ ישראל "מחווילה בואך שור אשר על פני מצרים" (שמו"א, ט"ו, ז).⁴ לאחר הניצחון במלחמה עולה שאול עם צבאו למרכז הארץ, ובדרך הוא מבטא את שמחת

³ דברי כל המפרשים המובאים בהקשר זה נאמרו בפירושיהם לשמו"א, י"א, יד-טו.

⁴ אינני עוסק כאן בהיקף המלחמה או במקומה המדויק, וראה לעניין זה: הרב יואל בן-נון, 'משא אגג - חטא שאול בעמלק', מגדים ז (שבט תשמ"ט), עמ' 52-53.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הניצחון בהצבת יד בכרמל⁵. ניתן היה לצפות שאת ההודאה לה' ושמחת הניצחון יחגוג שאול באחד המקומות המרכזיים, ולפיכך ימשיך במסעו מכרמל דרך נחלת יהודה למרכז נחלת בנימין ושם יכנס את העם להודאה. אך שאול מכנס את צבאו בגלגל, ושוב מתבקש לכך הסבר. רד"ק ורלב"ג ממשיכים פה בדרך שפירשו בה את המלכת שאול בגלגל, והרלב"ג אף מוסיף: "והנה המקום שהיה מציב לו יד בו הגלגל, כי שם היו נקבצים ישראל תמיד על כל הדברים הגדולים, ולזה אמר וייסב ויעבר וירד הגלגל" (שמו"א, ט"ו, יב). אך הדברים מעוררים תמיהה, שהרי לא ברור מה הם הדברים הגדולים שבגינם נקבצו ישראל תמיד לגלגל. הערה זו אף מדגישה את שאלתנו, מדוע דווקא בשני עניינים אלו משמש הגלגל כנקודה מרכזית.

ג. הכניסה לארץ והקמת המשכן בגלגל

ראשוניות והתחדשות. בכניסת בני ישראל לארץ נזכר הגלגל כמקום הראשון שחנה בו העם: "והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון ויחנו בגלגל בקצה מזרח יריחו" (יהושע, ד', יט). מסתבר כי חשיבותו של המקום באה לו בשל הראשוניות שבו. אם נדקדק בדברי רד"ק שהבאנו לעיל נראה כי גם הוא לא תלה את חשיבות המקום בהיות המשכן בו אלא "לכבוד הארון ואוהל מועד שהיו שם מתחילה כשבאו לארץ" (פירושו לשמו"א, י"א, יד). לאחר שנימולו בני ישראל בגלגל, מסביר הכתוב את שם המקום: "ויאמר ה' אל יהושע היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם ויקרא שם המקום ההוא גלגל עד היום הזה" (יהושע, ה', ט). עניין זה מוסיף לגלגל את המשמעות של התחדשות הברית בין עם ישראל לקב"ה לאחר גלות מצרים וארבעים שנות המדבר, ומעמיק בכך את משמעות הראשוניות שבאה לו בשעת כניסת העם לארץ בגלגל.

זמניות. במשך ארבע עשרה שנות החלוקה והנחלה עמד המשכן בגלגל, ולאחר מכן הועבר לשילה ובהמשך לנוב ולגבעון. חשיבותו של המקום עמדה לו אפוא זמן מועט. מסתבר כי יתרונו הגדול של המקום - ראשוניות - היא גם נקודת חולשתו שכן לאחר שלב הראשוניות בטלה חשיבותו.

⁵ כרמל זו היא כרמל שבדרום הר חברון, בסמוך לסוסיא. יש במשמעות השם כרמל גם התייחסות כללית לאזור חקלאי בספר המדבר, וראה על כך בהרחבה: נ' ארנון, 'על כרמל מול מדבר בנבואות ישעיהו וירמיהו, בתוך: שומרון ובנימין - קובץ מאמרים בגאוגרפיה היסטורית, עפרה תשמ"ז, עמ' 72-76.

ד. שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ

אם נבחן את המלכת שאול ואת ציון הניצחון על עמלק לאור ראיית הגלגל כמקום המציין ראשוניות וזמניות, נוכל להבין מצד אחד מדוע דווקא שתי פרשיות אלה מצאו את מקומן בגלגל, ומצד שני מדוע לא מצינו את הגלגל כמרכז לפעילות בהקשרים אחרים. שאול, המלך הראשון, מסמל את חידוש המלוכה ("ונחדש שם המלוכה"), אך מצד שני הוא מבטא את המלוכה הזמנית שקדמה למלכות הקבע של בית דוד. מלחמת שאול בעמלק היא המלחמה הראשונה בעמלק מאז תקופת המדבר, ובה מחדש העם את מלחמתו בעמלק.⁶ אך מלחמה זו אינה מהווה סוף פסוק, ויש בה גם מן הזמניות, שהרי היא מסתיימת רק בימי דוד במלחמתו עם עמלק.

שתי הפרשיות שאירעו בגלגל בימי שאול, וכן פרשת הכניסה לארץ והקמת המשכן בגלגל, טבועות אפוא כולן בחותם כפול: התחדשות וראשוניות מצד אחד, וזמניות מאידך. אפשר ששלושת העניינים האלה - המלכת מלך, הכרתת זרעו של עמלק ובניית בית הבחירה - שהם כולם עניינים רבי ערך ומשקל, נזקקו למצב זמני (קצר או ממושך) טרם יתגבשו למצבם המיועד כמצב של קבע.

מעניין לציין בהקשר זה את דברי הגמרא: "תניא רבי יוסי אומר שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה" (סנהדרין, כ, ע"ב). שלוש מצוות אלו נעשו בתחילה בצורה זמנית וכולן נתקיימו בראשונה במקום הכניסה לארץ. נראה שבכוונת מכון נתגלגלו דווקא עניינים אלה לגלגל.

⁶ על החשיבות ההסטורית והראשוניות שבהכרתת זרעו של עמלק בידי שאול עמד בהרחבה הרב י" רזון, 'על שאול ועמלק ועל מהפכות חדשנית', מגדים ט (תשרי תש"ן), עמ' 85-86.